

**Prof. dr Zorica Mršević,
Institut društvenih nauka, Beograd
Fakultet za evropske pravno-političke studije, Novi Sad**

Borba protiv grafita mržnje kao deo feminističke eko agende¹

Apstrakt

Izlažu se teoretske osnove feminističke akcije i konkretne protiv grafita mržnje. Na početku se analiziraju zakonska rešenja koja se mogu primeniti na sankcionisanje grafita mržnje. Sledi izlaganje o autorima grafita ali i onima koji stoje iza njih, o mržnji i manipulaciji mržnjom, kao i o različitim efektima mržnje i straha. Kontekstualizacija grafita mržnje je neophodna za njihovo tumačenje. Definišu se polazni ekoeministički principi suprotstavljanja govoru mržnje, što su osnova eko feminističke akcije protiv grafita mržnje. Komentarisane su konkretne situacije borbe protiv grafita mržnje feminističkih grupa u Srbiji 2011. konkretno u Beogradu i Novom Sadu i analizirani njihovi efekti. Zaključak sadrži kritiku što još uvek ne postoji redovan, službeni institucionalni odgovor na grafite mržnje u vidu sankcionisanja njihovih autora i njihovog uklanjanja.

Gljučne reči: grafiti mržnje, strah, kontekstualizacija grafita, ekofeministički angažman, beogradske i novosadske aktivnosti protiv grafita mržnje

Zlo nije samo kada činiš zlo, zlo je i kad ćutiš!

Zagorka Golubović

Uvod

Feministkinje ne pristaju na mržnju, diskriminaciju, poziv na nasilje, veličanje nasilja, netrpeljivosti, odbacivanja i isključivanja drugih i drugačijih. Feministički stav prema grafitima mržnje se sastoji u osudi homofobičnih grafita, grafita koji vređaju nacionalna osećanja, koji propagiraju anticivilizacijske i retrogradne ideje i koji pozivaju na linč čitavog dela populacije. Deo feminističke političke ekologije je nepristajanje na ćutanje i odsustvo reakcije na grafite mržnje kao i nepristajanje na takvu kontaminaciju javnog prostora. Feminističke intervencije/aktivnosti ka eliminaciji grafita mržnje, korak su ka izgradnji tolerantnog društva, društva koje poštuje različitost.

Sloboda govora i govor mržnje - zakonske odredbe

---

¹ Ovaj tekst je nastao kao deo projekta na kome je autorka angažovana: Društvene transformacije u procesu evropskih integracija - multidisciplinarni pristup, koji je finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj u periodu 2011-4.

Sloboda govora je jedna od najvažnijih vrednosti društva, a granice te slobode u najvećoj meri zavise od specifičnih pravno političkih okolnosti u pojedinom društvu. S druge strane, istorija nas uči o opasnosti tolerisanja zloupotrebe slobode izražavanja, jer govor mržnje je upravo to – prekoračenje, odnosno zloupotreba te slobode. Otuda je važno sankcionisati govor mržnje, posebno imajući u vidu opasnost po slobodu izražavanja. Najšira definicija govora mržnje obuhvata svako pozivanje na nasilje, mržnju i netrpeljivost; podsticanje ili raspirivanje mržnje i netrpeljivosti; opravdavanje mržnje i netrpeljivosti prema pripadnicima određene grupe ili jasno identifikovanim pojedincima upravo zbog pripadnosti određenoj nacionalnoj, religijskoj ili rodnoj grupi, ili zbog seksualne orijentacije ili političkog opredeljenja. (Ružić, 2010:1)

Govor mržnje je pravno obično definisan kao govor upravljen protiv osobe ili osoba zbog rasne, verske i etničke pripadnosti ili zbog seksualne orijentacije. Koncept se pojavio u SAD kasnih 70-ih godina XX veka i od tada su u mnogim drugim zemljama, uvedeni zakoni kojima se određuju dodatne kazne za govore motivisane predrasudama ili netrpeljivošću uperenim protiv određenih grupa koje za posledicu imaju podsticanje i podstrekivanje rasne mržnje, agresiju ili zločin, uključujući širenje nacističke propagande.

U okviru istraživanja obavljenog u Novom Sadu u maju 2011 zabeleženo je u centru Novog Sada čak 224 grafita mržnje, pri čemu više od polovine (56 posto) sadrže poruke mržnje prema LGBT populaciji, što reflektuje visok nivo homofobije i transfobije u društvu. Istraživanje o kome je reč deo je kampanje „Mapiranje grafita mržnje u Novom Sadu“ kojom su Zavod za ravnopravnost polova i Pokrajinski ombudsman nastojali da apeluju na nadležne inspekcijske organe i Policiju da se ovom ozbiljnom problemu suprotstave na odlučniji način, u skladu sa Ustavom, Zakonom o zabrani diskriminacije i ratifikovanim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima. Većina grafita sa homofobnim porukama nastala je u periodu 2009. i 2010. godine. Preostalih 44 odsto grafita iskazuju mržnju na osnovu nacionalne, etničke i religijske pripadnosti, od čega je najviše netrpeljivosti prema Romima (63 odsto), zatim Albancima (17 odsto), Hrvatima (13 odsto), ali i prema Kinezima (7 odsto). Pet odsto grafita mržnje odnosi se na druga lična svojstva kao što su pol i invaliditet. Od ukupnog broja mapiranih grafita čak 35 odsto pozivaju na oduzimanje života (SJ., Danas, 2011:23).

Danas i u Srbiji postoji sankcionisanje govora mržnje pa samim tim neke od tih odredaba mogu da se primene i na grafitne mržnje. Pre svega, za svaki govor mržnje, bio on verbalnog, pismenog, elektronskog ili slogansko uličnog, grafitnog, posterskog, plakatnog ili reklamnog tipa, važe neke opšte ustavne i zakonske norme. Po Ustavu je zabranjena svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu (čl. 21), ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite (čl. 23), ljudski život je takođe neprikosnoven (čl. 24), a fizički i psihički integritet je nepovrediv (čl. 25). Dakle sve vrednosti koje se uglavnom i najčešće napadaju raznim vidovima govora mržnje pa i grafitima, zaštićene su Ustavom. Iako se Ustav ne primenjuje direktnim sankcionisanjem radnji kršenja, on kreira neophodni okvir i stavlja neophodne granice.

Krivično delo „Izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti“ (čl. 317 KZ) sankcioniše se zatvorskom kaznom od šest meseci do pet godina a radnja tog dela se sastoji u izazivanju ili raspirivanju nacionalne, rasne ili verske mržnje, ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji. Iako bi mnogi slučajevi javnog govora mržnje mogli da budu prepoznati u biću ovog krivičnog dela, i kao takvi sankcionisani, retko ko je osuđen za njegovo vršenje i za mnogo eksplicitnije radnje od pisanja grafita mržnje. Postoji takođe tendencija u sudskoj praksi da se ovo delo usko tumači i primenjuje shodno tome samo na grubo vređanje ili pozivanje na nasilje prema nekoj naciji, rasi i religiji, ali ne i kada su u pitanju, recimo politički protivnici, žene i LGBT populaciji (Kresojević, 2011).

Zakon o zabrani diskriminacije je mnogo konkretniji, i on zabranjuje govor mržnje (čl. 11) u kome se navodi da je zabranjeno izražavanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog ličnog svojstva, u javnim glasilima i drugim publikacijama, na skupovima i mestima dostupnim javnosti, ispisivanjem i prikazivanjem poruka ili simbola i na drugi način. Ove odredbe se mogu primeniti na grafitne mržnje, ali do sada niko nije odgovarao po tim zakonskim odredbama za grafitne mržnje i one su korišćene uglavnom u protestima upućenim gradskim vlastima zbog postojanja grafita mržnje u javnim gradskim prostorima..

Zakon o javnom informisanju doduše zabranjuje govor mržnje odredbama člana 38. ali se ta zabrana odnosi samo na sadržaje objavljene u medijima, tako da

ulični grafiti ma kakvog nivoa mržnje nisu obuhvaćeni odredbama tog Zakona.² Zakon o oglašavanju je sličan i odredbama člana 7. predviđa da oglašavanje ne može, neposredno ili posredno, da podstiče na diskriminaciju po bilo kom osnovu.³ No, za razliku od Zakona o javnom informisanju, ove odredbe bi ipak mogle da se primene na razne vrste npr. uličnih reklamnih panoa, bilborda, oglasa, plakata koji takođe mogu da sadrže mržnju.

No, kako u Srbiji postoji uočljiv raskorak između postojećih zakona i njihove primene u praksi, jasno je da je za sankcionisanje govora mržnje neophodan i dodatni elemenat, a to je postojanje političke volje. Jedino jasna i nedvosmislena poruka državnih institucija, posebno pravosudnog sistema, da će svaki vid nasilja, verbalnog ili fizičkog, biti sankcionisan bez obzira ko je žrtva a ko počinitelj (Bogdanović, 2011) može da obezbedi eliminaciju govora mržnje iz javnog diskursa i javnih prostora.

Grafiti i grafiteri

Ulični grafiti su sve više deo onoga što Fukujama definiše kao “narastajuću alternativnu naraciju” koja nezadrživo nastaje oko nas (Mišić, 2012:11). U tom smislu, grafiti su nesumnjivo demokratski fenomen jer oni koji svoje umetničke sklonosti i talente ne mogu da plasiraju kanalima namenjenim etabliranoj umetnosti a svoje političke stavove na oficijelnim mestima donošenja odluka, ostaviće ipak vidljivi, čak dugotrajni trag na zidovima napuštenih železničkih magacina i fabričkih hala, u prolazima solitera, na ogradama sportskih stadiona i perifernih tramvajskih garaža. Povrh toga, zaista je mnogo uličnih grafita čija estetika likovnog prikaza osvežava urbano sivilo, njegovu monotonu uniformnost i repetitivnost. Oni oživljavaju beskrajnu jednoličnu monohromatiku estetski nisko validirane arhitekture, posebno perifernih urbanih celina stambenih i industrijskih zona i kao takvi, vizuelno prijatni i stimulativni, su dobrodošli.

---

² Zabranjeno je objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njihove seksualne opredeljenosti, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo.

³ Član 7. Oglašavanje ne može, neposredno ili posredno, da podstiče na diskriminaciju po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, boje kože, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog ubeđenja, imovinskog stanja, kulture, jezika, starosti, psihičkog ili fizičkog invaliditeta. Ne može se odbiti objavljivanje, odnosno emitovanje oglasne poruke zbog rasne, nacionalne ili etničke pripadnosti, pola ili drugog ličnog svojstva lica koje traži objavljivanje, odnosno emitovanje oglasne poruke.

Da li su oni koji stvaraju ulične grafite osobe sa izraženim aktivističko-anarhističkim karakterom, gnevni ulični „ratnici podzemlja”, prethodnica „urbane geile”, ili su to samo opet ti fudbalski navijači, i u stvari, koliko su zaista mladi i kojim generacijama najčešće pripadaju, i da li grafitima govore samo i isključivo u svoje ime, ili su ponekad produžena ulična ruka nekih mnogo starijih i moćnijih? Sve su to pitanja na koja se odgovara od slučaja do slučaja i nema generalnog, opšte važećeg odgovora. Smatra se ipak da je pisanje i oslikavanje uličnih grafita omiljena i rasprostranjena forma izražavanja pretežno populacije mladih, najčešće maloletnih lica, kojom ona iskazuje svoje emocije i stavove i koja se, u zavisnosti od sadržaja poruka, u najvećem broju slučajeva kreće u granicama društveno tolerantnog, pokadkad je prelazeći, ali najčešće zadržavajući se ipak u domenu prihvatljivog i dozvoljenog.

Pisac/slikar kreatorka/kreator grafita kojima se ne izražava mržnja je mnogo pre umetnička priroda (Jugović, 2007:20), pasivni esteta a ne borbeni napadač. Ma kojoj pomenutoj karakternoj varijanti pripadao uglavnom potiče iz heterogene proleterske mešavine urbanog siromaštva, rasnih i etničkih manjina i drugih marginalizovanih grupa koje karakteriše usporena ili onemogućena socijalna mobilnost. Po ličnim kapacitetima i socijalnom kapitalu kojim raspolaže, vrlo je udaljen od najtalentovanijih i najobrazovanijih pripadnika kako svoje generacije, tako i društva uopšte, nalazeći se u nemogućnosti da ostvari punu životnu egzistenciju (Miljuš, 2010:349). Posledično tome, ne samo što ima smanjeni kapacitet plasiranja svojih stavova i ideja, već i smanjeni kapacitet njihovog artikulisanja. Jednostavni slogani karakteristični za formu grafita (ali i poklič koji se skandira na fudbalskim stadionima) zato su autentično maksimalni produkt onoga ko zapravo ne može da osmisli politički govor ili program, novinski ili naučni članak, radio ili tv emisiju, čak i kada bi bilo moguće da ih adekvatno javno plasira u uslovima duhovne i materijalne nemaštine (Komlenović, 2010:467).

Postojanje grafita, dakle može se shvatiti kao pokazatelj demokratske i pluralističke orijentacije društva, kao izraz slobode govora i umetničkog stvaralaštva, kao prisustvo slobodnog razmišljanja, pulsirajuća alternativna naracija. Ali u isto vreme jedan deo grafita može predstavljati nesumnjivo vidljiv oblik ljudske destruktivnosti, pretnju nasiljem i vandalizam (Komlenović, 2010:468).

O mržnji i manipulaciji mržnjom

Destruktivni vandalizam, kao vid neprihvatljivog ponašanja mladih ljudi oličen u pisanju grafita mržnje, može imati dalekosežne posledice po društvo, kao i po same aktere tih „radnji.“ Grafiti mržnje kao prvu posledicu svakako imaju zastrašivanje onih kojima je mržnja namenjena, ali strah se ne ograničava samo na njih već se širi na mnogo veći krug, svih onih kojima donose strepnju od eskalacije mržnje, divljanja navijača i netolerancije.

Generalno posmatrano, stepen poštovanja standarda javnog života u Srbiji je nizak, a jedan od razloga za to svakako leži u činjenici da oni i nisu jasno formulisani (Priručnik, 2011:23), tako da još uvek ne postoji društveni konsenzus koja je „donja“ linija tolerancije kada je u pitanju govor mržnje, pa samim tim i grafita mržnje. Može se reći da su to poruke koje pozivaju na nasilje, dalje širenje mržnje i koje time produkuju strah. Ne treba zanemariti one koji će zbog odbrane sopstvenih ličnih ili političkih interesa naći opravdanja i argumente odbrane za grafite mržnje što sa svoje strane dodatno podstiče izražavanje mržnje pisanjem grafita. U kulturi koja je na mnogo načina označena društvenom dezorganizacijom, strah je nešto što nam je zajedničko, način shvatanja postojanja i funkcionisanja društva u kome već dugi niz godina postoji opšti pad morala, praćen degradacijom zakonske, političke i etičke odgovornosti. Grafiti mržnje, sasvim izvesno, imaju dejstvo na povećanje straha od nereda, bezakonja, nasilja navijačkih grupa, nekontrolisanog porasta izvršenih kriminalnih dela, ukratko strah od mogućnosti sopstvene viktimiziranosti, i to ne samo kod specifičnih grupa konkretno ciljanih pretnjama i mržnjom već mnogo šire. Pri tom, ne postoji korelacija između realnog rizika i nerealnog straha. Strah od zločina i sopstvene ranjivosti imaju sa svoje strane određeni uticaj na promenu shvatanja o realnoj opasnosti. Sa svoje strane, stvaranje straha je važan politički resurs za političke partije i organizacije nacionalističke, desničarske orijentacije, koji smanjuje poverenje u institucije sistema, pre svega u policiju i sud. S druge strane, strah od zločina dovodi do obeshrabrivanja, opadanja samopouzdanja što povećava i podstiče mogućnost postajanja žrtvom. (Simović.Hiber, 2011:99-114). Strah od zločina i masovnog nasilja ukazuje ne samo na nemoć društvenog autoriteta, već i na prisustvo hegemonije jednog sistema vrednosti čiji su elementi nacionalizam, homofobija, ksenofobija, mizoginija (koji se, kako ukazuju feministkinje (Labris, 2011:22.03), međusobno hrane i jačaju). Njihovo zajedničko sadejstvo plaši ne samo one koji im se suprotstavljaju jer se s njim ne slažu već i većinu „običnih građana“.

Na pitanje kada se grafiti mržnje zapravo pojavljuju kod nas, lingvistkinja Svenke Savić (Gruhonjić, 2007:internet), autorka nekoliko istraživanja o grafitima, ukazuje na to da pre rata devedesetih gotovo da i nije bilo grafita mržnje, pogotovo ne nacionalističkih. Nešto slično se konstatuje i u Prijepolju, multietničkoj sredini, gde kako se navodi, do devedesetih godina, ni na jednoj fasadi, niti na bilo kom javnom objektu nije bilo nikakvih poruka, osim bezazlenih imena klinaca iz kvarta (Hadžagić-Duraković. 2012:1). Kao da se i time potvrđuje Badjuov stav da je raspad socijalne države sam po sebi pozitivna dimenzija ali da od tada politička praznina ne prestaje da rađa čudovišta (Badju, 2008, 72) totalitarizma, nasilja, nekontrolisanog besa, permanentne marginalizacije. Ako za trenutak zanemarimo pisanje grafita kao dela urbane kulture, kao načina izražavanja mladalačkog bunta, pa i kao komunalni problem i, ako analiziramo i tumačimo sadržaje grafita i motive tih poruka, u velikom broju slučajeva možemo potvrditi da su motivisne mržnjom prema drugim licima, najčešće na nacionalnoj, rasnoj, polnoj i verskoj osnovi. Njima se doprinosi stvaranju prezira ili negativnog stereotipa prema određenom licu ili grupi, podsticanju diskriminacije i neprijateljstava, izazivanju osjećanja nesigurnosti i straha kod pripadnika određene grupe, upućivanju pretnji određenom licu ili grupi, podsticanju i izazivanju nasilja prema određenim licima ili grupama npr. Romima, LGBT populacija, nacionalnim manjinama i sl. (Pena, Amidžić, Sladojević, 2010:245)

Pitanje je zašto se umesto socijalne solidarnosti javlja antagonizam nivoa javno ispoljene mržnje, takvog intenziteta koji je samo korak ili čak i manje, do javno ispoljenog, primenjenog nasilja. Jedan od mogućih odgovora je da je takvo ponašanje odraz razmišljanja mladih ljudi i njihove predstave o „drugima” koju su stekli u krugu porodice, u toku obrazovanja i putem medija (Blagojević, 2010:386). Još jedan od mogućih odgovora je da takvi grafiti u stvari ne nastaju spontano: „...grafiti su sredstvo pomoću kojeg su neki moćnici našli osobe koje će to pisati ili imaju svoje tabore koji to pišu.” (Gruhonjić, 2007:internet) Ukazuje se i da promene koje su usledile nakon 5. oktobra padom stare vlasti i Slobodana Miloševića, te dolaskom nove, nisu mnogo uticale na jezik mržnje koji je i dalje prisutan u svakodnevnom životu, a često je i deo javne komunikacije. Razni oblici govora mržnje, kao na primer, šovinistički grafiti, napadi na verske i etničke zajednice, vređanje po osnovama nacionalne, verske i seksualne pripadnosti, ne samo što ne slabe, već se usled besa i osećaja ugroženosti i nemoći svojih autora intenziviraju, pogotovo kada

se javljaju kao reakcija na poziv građanima/kama Srbije da se suoče sa svojom odgovornošću i sa zlom koje je učinjeno u njihovo ime. (Rill, internet)

Problemi diskriminacije, netolerancije i mržnjom motivisanog nasilja posledica su društvenih podela, strukturalnih nejednakosti, a time i nastalih društvenih antagonizama. Nije zato uvek dobro tražiti krivca za grafite mržnje jedino u onome ko ih je napisao. Mnogo je lakše ljude ubediti da su žrtve pogrešnog čoveka nego da su žrtve pogrešne ideologije ili čak njenog odsustva, loše društvene klime, ili pogrešnih navika prihvaćenih od mnogih. Najlakše je analizirati individualne motive i ličnosti tvoraca grafita, kao mladih organizovanih u huliganske, navijačke grupe a ne videti da su oni deo jednog šireg društvenog konteksta. Nijedno društvo nije homogeno, već je strukturisano, stratifikovano i izdiferencirano. Društvo je celina izraženih političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih nejednakosti. Pluralizam različitih društvenih identiteta posledica je društvene heterogenosti. Stvaranje nekog/svakog identiteta nužno stvara svoju antitezu: bogati – siromašni, crni – beli, većina – manjina, hrišćani – nehrišćani, heteroseksualni – homoseksualni. Dihotomija grupnih podela na „mi” naspram „oni”, „mi” naspram ili protiv „njih”, prisutna je u svim društvima, u svim istorijskim periodima. Na linijama susretanja i dodirivanja tih dihotomnih identiteta može da vlada mir, tolerancija, interes za drugog, saradnja, ali one mogu da budu i plodno tle za rađanja konflikta, netrpeljivosti, odbacivanja, negiranja prava na postojanje onima „s druge strane” i sl. Svaka takva društvena razlika naime, može postati politička razlika u društveno (ne)povoljnim okolnostima i može dovesti do snažne polarizacije koja može voditi međugrupnom nasilju. Tamo gde se može roditi mržnja pravo je mesto gde će ona moći da bude i suzbijena i potpuno eliminisana (Lalić, 2010:25). Naravno, ako nije interesno branjena i hranjena od onih koji u njenom delovanju vide svoju šansu jer računaju da govor mržnje kod primalaca poruke svakako izaziva strah, ali često i prezir, mržnju i bes prema pošiljaocima poruka i pa je zato govor mržnje često efikasan recept za društveni sukob, bilo simbolički ili fizički. U tom smislu, govor mržnje se posmatra i kao sredstvo za podsticanje ili izazivanje društvenih sukoba. Govorom mržnje se najviše manipuliše neobrazovanim, neukim i neupućenim osobama (Grahovac, 2010:395).

Mržnja se pokazala kroz praksu totalitarnih režima kao vrlo pogodan elemenat za homogenizaciju grupe, usmeravanje i vladanje grupom, jer je ona često prisutni unutrašnji sadržaj čovekove svesti, odnosno podsvesti koji može ali ne mora da se i javno demonstrira. Kada dobije „javnu dozvolu” na svoje ospoljavanje, a to je uvek

kada njeno javno izražavanje ne bude dočekanom prekorom i sankcijom, već naprotiv, kada se dočekuje aplauzom, nagradom, manje ili više glasnim odobravanjem, to je dokaz da mržnja i dalje nekome „odrađuje” neki posao, vrši neku ulogu, obavlja neki zadatak. (Šijaković, Đukić, 2010:88)

U savremenom društvu medijskih i informativnih sloboda i sve savršenijih komunikacionih tehnologija pristupačnih svima, postoji i dalje prostor za zloupotrebu i manipulisanje mržnjom. Visok nivo pristupačnosti informacija svakom pojedincu doduše dopušta mogućnost individualnog obaveštavanja na osnovu slobodno prikupljenih, svima pristupačnih informacija i stvaranje sopstvenog stava, gotovo bez ograničenja. Ali ovakva individualna sloboda umesto da omogući kvalitetno informisanje, ne prestaje da generiše neizvesnost, jer kvantitativno velika količina kvalitativno različitih informacija, objašnjenja i „stimulacija” svesti, izaziva uznemirenost i neodlučnu usmerenost pažnje koja ne zna na čemu da se zadrži, koje vrednosti da usvoji i prioritizuje a naposljetku dovodi i do kolebljivosti u praktičnom delovanju (Šijaković, Đukić, 2010:88-89).

Jedan od efikasnih instrumenata usmerenja neodlučnih jeste mržnja, posebno u situacijama potrebe da se konzerviraju postojeći odnosi, da se ne dozvoli progres i promene. Određeni socijalni subjekt (elita, vođa, partija, grupa) počinje da traga za predmetom mržnje na koji će usmeriti pažnju, emocije i energiju grupe koju kontroliše ili namerava da kontroliše. Instrument kontrole se zasniva na sukobu različitosti - konceptu društvenih podela zasnovanom na nekritičkom odnosu prema sebi i drugome – kulturno drugačijem – i diskriminaciji, netoleranciji i nasilju koji su rezultat takve percepcije stvarnosti. Često su redovna praksa i deo društvene svesti onih društvenih grupa koje imaju stvarnu moć u društvu i raspolažu strukturalnim mehanizmima održavanja društvenog *status-a quo*. Svako ko se ne uklapa u dominantni sistem vrednosti predstavlja potencijalnu pretnju, koja se mora kazniti, kako bi se uspostavio red u narušenom, željenom društvenom poretku. (Lalić, 2010:26)

Ljudsku agresiju u daleko većoj meri pokreću individualne i grupne predstave, npr. naši su dobri, a njihovi ne, mi smo poštjeni a oni su dvolični. Dve centralne predstave, crno-belo ocrtane su dobro i zlo, i tu nužno nastaju razlike između *nas* i *njih*. Percipiramo svet pomoću pojmovnih parova, mi – oni, dobri – zli. Svest i praksa podele na mi – oni, dobro – zlo, keira kategoričke postavke paradigme različitosti: mi– dobro, oni – loše. Takva tribalistička polarizacija preživela je sve oblike

društvenih struktura, od roda i plemena, od naroda i države, pa sve do današnjih dana (Lalić, 2010:23-32).

Kroz praksu manipulacije motivisane političkom profitabilnošću, mržnja se preobražava iz očekivanog razarajućeg instrumenta u iznenađujuće homogenizujući i disciplinujući faktor koji drži grupu na okupu, podstiče je i pretvara u pokret. Sa svoje strane i mržnja kao delatnost, snaga i energija grupe, stalno proizvodi nove predmete mržnje i održava postojeće. Zbog toga ona ima pozitivnu funkciju za grupu, vođu i pojedinca koji je praktičuje i kroz nju ostvaruje unutrašnju i spoljašnju homogenizaciju, kao i lojalnost grupi i vođi. Nekažnjivost navijača za širok dijapazom huliganskog, nasilnog ponašanja, takođe je motivisana političkom profitabilnošću i kao takva već je postala deo srpskih urbanih legendi. U tom kontekstu posmatrano, teško je očekivati da bi autori grafita mržnje mogli da budu sankcionisani čak i kada tu mržnju sprovode u praksi. Policija može da podnese krivičnu prijavu protiv navijača koji upale baklju, a zaprećena je i kazna do tri meseca zatvora, ali iako huligani na derbiju upale više od 100 baklji, policija retko podnosi prijave. Policija takođe ima sve potrebne podatke o svim vođama navijača, ali niko od njih nikada nije procesuiran za izazivanje nereda, vandaliziranje sportskih i okolnih objekata, izazivanje i učestvovanje u tučama manjih i većih razmera i druga kažnjiva dela (Ekipa „Blica“ 2012:5).

Sadržaj i kontekst grafita mržnje

Šta jeste a šta nije grafit mržnje na prvi pogled izgleda kao nepotrebno pitanje jer se čini da su poruke „ubi pедера“ ili „smrt ciganima“ npr, jasne samo po sebi, bez potrebe dodatnog tumačenja i klasifikacije

Ipak se kvalifikovanje nekog sadržaja grafita kao govora mržnje mora ceniti u kontekstu a ne samostalno. Osim navedenih poruka koji su nesumnjivo plod mržnje, ima i onih koji sami po sebi to nisu, mada možda samo na prvi pogled. Grafit „strani plaćenici“ na zidovima ili u blizini prostorija nevladinih organizacija sasvim sigurno sadrže mržnjom motivisanu stigmatizaciju i pretnju, dok napisani na primer na pijaci, javnom parkingu ili plaži, uglavnom nemaju takav značaj. Slogan „ovo je Srbija“ napisan u sredini naseljenoj isključivo ili većinski Srbima, neće nikoga plašiti, vređati, niko neće biti prozvan zbog svoje različitosti, niti će to doživeti kao isterivanje, povlačenje granica na „tuđoj“ teritoriji ili kao pretnju smrću, nasiljem, proterivanjem ili ma čime. Ali taj isti slogan napisan na zidu katoličke crkve, džamije (Vesti,

2011:23.02), ili u romskom naselju, ili pak nekoj sredini naseljenoj isključivo ili većinski manjinskim, nesrpskim narodom, itekako zvuči preteće i ocenjuje se kao poruka mržnje. Na primer, grafit „Srbija Srbima“ nedavno ispisan na fasadi najveće osnovne škole u centru multietničkog Prijepolja, doveo je do negativnih reakcija, pa i do incidentnih situacija, međusobnih optužbi i traženje krivaca među profesorima, aktivistima SRSa (Hadžagić-Duraković, 2012:1).

Kontekstualizacija grafita je takođe važna i za ocenu postojanja zločina mržnje. Naime, kada u sredini u kojoj se u određenom periodu pojave grafiti mržnje, dođe do pojave i nasilja motivisnog mržnjom u državama u kojima je zakonski definisan institut zločina mržnje pojava grafita mržnje postaje pravna osnova da se npr. počinjena ubistva pripadnika grupe ciljane mržnjom kvalifikuju kao zločini mržnje, upravo na osnovu kontekstualizacije tih krivičnih dela.

Grafiti mržnje nesumnjivo zastrašuju ciljanu grupu svojom mržnjom i u njoj sadržanom pretnjom. Na primer izveštaj Gejstrejt alijanse o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji u 2010 pominje da tu populaciju grafiti puni pretnji, uvreda i mržnje pored kojih svakodnevno prolaze u Beogradu i drugim gradovima u Srbiji neprestano podsećaju da su nepoželjni (Korak, 2011:10).

Drugi, sasvim suprotni kontekstualni efekat grafiti mržnje imaju na one koji su istomišljenici tvoraca grafita mržnje, koji dele iste vrednosti, istu mržnju prema istoj ciljanoj grupi. Njih grafiti mržnje ohrabruju u njihovim stavovima, mobilišu ih poručujući im da nisu sami i jedini, jer ima onih koji misle isto i kojima se mogu pridružiti jer je došlo vreme za okupljanje i za akciju.

Ulični grafiti mržnje deo su gradskog scenarija kao urbani vid komunikacije koji se intenzivira u vremenima društvenih tenzija, u pretkonfliktno, konfliktno i postkonfliktno vreme. Njihovi neposredni autori, obično maloletnici ili druge mlađe osobe odgovorne su za čin pisanja, stvaranja grafita, vandaliziranje javnog prostora, nečije imovine, gradskog enterijera. Ali oni nisu jedini odgovorni za stvoreni grafit. Naime, ako se grafit ne ukloni i npr. mesecima postoji na javnom mestu, onda to više nije poruka samo onoga ko ga je napisao ili onih koji su ga u tome podržali ili mu aplaudirali slažući se, niti onih koji su ga na to eventualno nagovorili. On postaje deo ambijenta. Posle čina pisanja, svojim postojanjem, porukom svoje dugotrajno vidljive i svima permanentno dostupne sadržine, neobrisani grafit postaje govor grada, poruka koju sada grad upućuje javnosti kao „svoj“ stav, stav gradske vlasti sa kojim se u najmanju ruku saglašava. Iz govora grada kroz mnogo grafita slične sadržine koji

mesecima neometano neobrisani postoje na javnim mestima, tako počinje da se ocrtava i sam portret grada (Komlenović 2010: 470), kao sredine koja mrzi, odbacuje i pretil npr. Romima i LGBT populaciji. To je onda nesumnjivo grad kao sredina, kao prostor i ambijent u kome „drugi“ i „različiti“ nisu dobrodošli, koji se „brani“ zastrašivanjem nepoželjnih, predočavajući da se niko posebno neće zabrinuti kada nepoželjni „oni“ budu napadnuti i čak ubijeni, kao uostalom i svi koji „takve“ podržavaju. Grafiti mržnje kao svojevrsni portret grada znači da se u njemu politički toleriše govor mržnje čime se ona indirektno podržava.

U tom gradu nije se još uvek ni artikulisao a još manje usvojio odgovor na pitanje kako živeti sa drugošću drugog. Tri su moguća dominantna modela reagovanja na *drugog* i drugačijeg, od kojih je prvi nasilje, koje podrazumijeva zastrašivanje, pretnje, realizaciju pretnji i napada, proterivanje, povredu ili uništenje drugog zbog njegovih razlika. Drugi pak, model je tolerancija kao aktivan odnos prema različitostima, njihovo uvažavanje koji zahteva veliku angažovanost individue: preispitivanje, spoznavanje sopstvene odgovornosti, potreba, vrednosti, ideja, upoznavanja i učenja drugih i njihovih različitosti (Rill, 2011).

Treći način je dijalog i tolerancija, prihvatanje i uvažavanje drugog i drugačijeg. Jasno je da se nasilje kao model ponašanja mora odbaciti. Ako grad ne odbaci grafiti mržnje i dozvoli da oni postanu i govor grada i njegov portret, time je grad prihvatio taj najnepoželjniji model tretiranja različitosti, poziv na nasilje i diskvalifikovao sebe kao sredinu sposobnu da živi sa drugošću.

Ekofeministički angažman jedno je od mogućih načina građanske reakcije na govor mržnje izražen grafitima.

Feministički angažmani kao odgovor na govor mržnje

Ekofeminizam se zasniva na teoriji da su potčinjavanje žena i potčinjavanje prirode temeljno povezani. U ekofeminističkoj literaturi (Mec, 2008:inetnet). Ekofeminizam se često opisuje kao uverenje da su zaštita okoline i feminizam suštinski povezani. Diskriminacija i opresija zasnovane su na rodu, rasi ili klasi direktno povezane sa eksploatacijom i destrukcijom prirodne okoline. Možda zbog toga što žene brinu o svojim porodicama i kućama, one su svesnije problema zaštite okoline od muškaraca, senzitivnije reaguju na kontaminaciju javnih prostora mržnjom, netolerancijom, pozivom na linč i nasilje prema drugima. Dosadašnje ekološke katastrofe započeo uspostavljanjem patrijarhalnog svetskog poretka, i očigledno je da će i u budućnosti

nastaviti da ugrožava njegov opstanak na ovoj planeti (Aleksić, 2012:13) Feministkinje smatraju da će muškarci nastaviti da eksploatišu žene i prirodu zato što ih vide kao večno plodne i beskrajno sposobne da obezbeđuju život, njih je strah da će devastiranje gradova načetih mržnjom i zločinima mržnje da se nesmetano nastavi i eskalira, donoseći razaranja i smr. (Sturgeon, 2011: internet).

Ekofeministkinje ne pokreću samo pitanja kao što su zagađenje vode, nestanak šuma, gomilanje toksičnog otpada, razvoj poljoprivrede i održivost, prava životinja i pitanje nuklearnog oružja. One pokreću i pitanje kontaminacije međuljudskih odnosa, ulogu „prljavih politika“ manipulacija mržnjom, nastojeći na razvitku tolerancije i uvažavanja različitosti kao specifične ekologije društvenih odnosa Eko feminizam je globalni pokret sa stalno rastućom zajednicom aktivistkinja i teoretičarki koji obuhvata više tema, koji se između ostalog zalaže za manje straha i više tolerancije. Takve aktivnosti zahtevaju vođstvo i aktivizam snažnih i upornih žena inspirisanih da preuzmu odgovornost za svoje prirodno okruženje, za sistem koji upravlja njima, svoje živote i svoju budućnost. Razumljivo je dakle, što se među prioritetima u pogledu rodne ravnopravnosti tokom danskog predsedavanja EUom u 2012. nalazi oblast žene i životna sredina.⁴

Feministička teorija zahteva akciju koja podrazumeva vrlo angažovani aktivizam a ne samo posmatranje, svedočenje o vremenu u kome živimo. Naime, samo svedočenje nije dovoljno ako se na tome zaustavio odnos posmatrača prema posmatranim, neprihvatljivim pojavama. Zauzimanje kritičkog stava zahteva uključenost, uključenost znači preuzimanje dela odgovornosti. Nasuprot tome, pasivnost uopšte ne obezbeđuje zaštitnu „zavetrinu“ od odgovornosti. Pasivnost, nereagovanje, okretanje glave od problema podrazumeva odgovornost zbog pristajanja, prihvatanja neprihvatljivog, jer nije zlo samo kada se čini zlo, već i kada se na zlo ne reaguje. Ne učestvovati u otporu ujedno znači i ne misliti (Badju, 2008:14).

Feminističko nepristajanje na govor mržnje u svim njegovim vidovima je deo redovnog feminističkog programa i znači aktivno suprotstavljanje toj specifičnoj kontaminaciji javnog prostora. Govor mržnje je verbalna ekspresija motivacione osnove za sledeći korak koji se sastoji u zločinu mržnje, dakle ništa drugo do

---

⁴ Tokom danskog predsedavanja Savetom Evropske unije tri oblasti vezane za rodnu ravnopravnost će biti u fokusu rada Saveta: žene i životna sredina, žene u upravnim odborima i rodno zasnovano obrazovanje.

prethodna faza, na koju se nastavlja diskriminacija i zločini mržnje kao u praksi sprovedena prethodno verbalno izražena mržnja. Feministkinje ne pristaju na mržnju, diskriminaciju, poziv na nasilje, veličanje nasilja, netrpeljivosti, odbacivanja i isključivanja Drugog. Akcija je neophodna jer su i mržnja i nasilje na koje se ne reaguje oni opasno komforni obrasci normalizacije patološkog, previše lak i pouzdano brz način brutalizacije društva. To je ćutanje koje je kontinuirano i stabilno pisutno u našem životu, usled čega, dolazi do onoga što Markuze naziva „normalizovanje strahote” (Koković, Ristić, 2010:40). Feminističko suprotstavljanje mržnji ujedno je i suprotstavljanje patrijarhatu u njegovoj tranziciji iz tradicionalnog u moderni, iz paternalne očinske dominacije u fraternalni, bratski, muško solidarno udruženi oblik patrijarhata (Kunec, Sarnavka, 2006:13). Grafiti mržnje kao uostalom i većina govora mržnje, plod su aktivnosti te metaforički shvaćene udružene braće koja time nastoje da zauvek sačuvaju svoje muške privilegije, npr. „pravo“ na nasilje, „pravo“ na odbacivanje drugih i različitih, svoju dominaciju nad ženama i svima koji su slabiji, nemuževni ili manje muževni.

Mizoginija i homofobija u javnom prostoru

Mržnja prema ženama ispoljava se na razne načine, npr. kao omalovažavanje svega što je žensko, negiranje žene i njenih vrednosti, okrivljavanje žena za diskriminaciju i nasilje koje doživljavaju. Važno je ne ispustiti iz vida da je mizoginija sveprisutna, kulturološki prožimajuća kroz razne društvene segmente, obrazovanje, kulturu, medije, sudstvo, zdravstvo, sport, književnost. Ona služi kao opravdanje za isključivanje, hijerahizovanje i eksploataciju žena (Mršević, 2011:76).

Mizoginija je ideologija, praksa, kulturna institucija, odnos među ljudima i primenjuje se na sve žene. Sveprisutnost mizoginije ima za rezultat da se ljudi uče, socijalizuju se u uverenju da je opravdano da umanjuju vrednost svega ženskog. Ismevanje prisustva žena u javnom životu i njihovog doprinosa kulturi, politici, nauci jednog društva žena predstavlja prihvatanje mizogine kulture. Postojanje mizogine kulture pak, sa svoje strane predstavlja plodno tle za nastanak i razvoj svih drugih mržnji, netoleracija i odbacivanja „drugih“. Ako je makar verbalno „dozvoljeno“ mrzeti i diskriminisati polovinu stanovništva u nekoj sredini, čemu onda u tom društvenom ambijentu mogu da se nadaju oni čije je udeo 3 ili 4 procenta?⁵

---

⁵ Retoričko pitanje autorke teksta.

Homofobija je poseban vid mržnje i predstavlja mržnju prema osobama drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne. Proizvodi strah i manipulaciju, širi neistine i mržnju prema istopolno orijentisanim osobama. Homofobijom se pripisuje homoseksualnosti i homoseksualnim osobama niz osobina koje nisu realno postojeće i koje su zasnovane na predrasudama. Najtipičniji homofobični stavovi su npr. da: homoseksualnost izaziva „belu kugu“, da je „zarazna“ pa bi javno prikazivanje takvih ljudi doprinelo kvarenju omladine, da homoseksualci ne smeju da vaspitaju decu, niti svoju, niti tuđu u školama, jer će ih naučiti homoseksualnosti, da oni u stvari nameću većini svoj model ponašanja, da njihova prava uopšte nisu ugrožena. Sloboda govora i medijske slobode ne opravdavaju homofobni govor mržnje koji predstavlja zloupotrebu tih sloboda (Božović, 2005:159), dakle homofobija se ne može opravdati slobodom govora (Mršević, 2010: 28.10). Treba napomenuti i da je Evropski parlament 18. januara 2006. godine usvojio Rezoluciju o homofobiji u Evropi. Između ostalog, po toj Rezoluciji svaka tvrdnja o postojanju opasnosti od navodne „homoseksualizacije društva“ mora se smatrati ekvivalentnom rasističkim ili antisemitskim izjavama o navodnoj jevrejskoj ili muslimanskoj zaveri radi postizanja dominacije nad svetom i kao takva adekvatno sankcionisati, jer su homofobične tvrdnje apsurdne na isti način i jednako paranoične i opasne. U tom smislu važna je i nedavna presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu početkom 2012. Sud je naime jednoglasno odlučio u slučaju „Vejdeland i drugi protiv Švedske“ da krivična presuda zbog širenja letaka čija je sadržina uvredljiva za homoseksualce nije u suprotnosti sa slobodom govora i izražavanjem mišljenja niti je u suprotnosti sa Evropskom Konvencijom o ljudskim pravima (Vejdeland and Others v. Sweden, intereset).

Huškački govor (*inflammatory speech*) dolazi od strane političkih i religioznih lidera i dešava se obično u vremenima društvenih sukoba i kriza. Može da posluži kao opravdanje za nasilje pa su učinioci odgovorni u većem stepenu za javno izgovorene sadržaje takvog tipa. Huškački govor je posebno opasan vid govora mržnje jer su njegovi autori ličnosti koje utiču na formiranje javnog mnjenja. Opasnost od huškačkog govora posebno je izražena u vremenima povećanih društvenih tenzija rastućih konflikata kada se multiplikuje njihovo dejstvo. Zbog toga je odgovornost uticajnih društvenih aktera tim veća i njihova obaveza da se suzdrže od takvog govora tim izraženija. Ne retko grafiti mržnje upravo sadrže redukovane poruke homofobnih političara lansirane u javnosti. S druge strane, ne retko populizmu skloni političari

podilaze navodnom ukusu i stavovima „većine“ građana, interpretirajući u svojim javnim nastupima sadržaje slogana mržnje prikupljenih sa uličnih grafita (Mršević, 2010:22.09).

Feministička akcija – Srbija 2011

Feministička akcija protiv grafita mržnje se bazira na shvatanju da su takvi grafiti deo neprihvatljive kontaminacije javnog prostora mržnjom, koji zahteva direktnu feminističku akciju. Prvi nivo te akcije je identifikovanje grafita i razumevanje, svest o njihovoj sadržini, političkom značaju, potencijalu da ohrabri i mobilizuje istomišljenike i doprinese porastu mržnje i netrpeljivosti. Sledeći korak je zvanično obraćanje javnim komunalnim službama da ih uklone. Ukoliko ne dođe do uklanjanja grafita mržnje, preduzima se treći korak u vidu organizovanje javnih protestnih akcija i njihovo javno uklanjanje sopstvenim sredstvima, uz prateću medijsku kampanju. Po tim fazama se odvijala uspešna martovska akcija beogradskih feministkinja 2011, pa to može i u drugim prilikama i u drugim sredinama da predstavlja model.

Interesantna je reakcija gej populacije na grafite mržnje homofobne sadržine a koja se vidljivo razlikovala od feminističkog pristupa koji je obuhvatao višestepenu, organizovanu akciju koja je uključivala obraćanje vlastima i bila primarno usmerena ka njihovom potpunom eliminisanju iz javnog prostora. Naime, reakcija gejeva nekoliko puta se sastojala od dopisivanja drugih reči na postojećim grafitima mržnje radi menjanja njihovog smisla, što je bio specifičan vid grafitnog dueliranja, ali nije uključivala ni obraćanje gradskim vlastima, niti potpunu eliminaciju tih grafita iz javnog prostora. Na primer, intervencija u sloganu „smrt pederima“ sastojala se u brisanju reči peder koja je onda zamenjivana rečju „homofobima“ čime je grafit ostajao na svom mestu ali sa promenjenom porukom, koja je glasila „smrt homofobima“. Takvi slučajevi su brojni, pominjemo npr. slučajeve grafita te sadržina iz beogradske ulice Gavrila Principa i niške glavne ulice Vožda Karađorđa.

Primeri feminističkih akcija protiv grafita mržnje:

Organizovana intervencija pojedinih beogradskih feministkinja i grupa koje su se obratile gradskim vlastima dovela je do brzog uklanjanja grafita usmerenih protiv gej populacije i Roma kao i do obećanja da će se tako reagovati u svakom novom

slučaju⁶. Naime „Labris“, organizacija za lezbijska ljudska prava, uputila je protestno pismo gradskoj komunalnoj inspekciji, izražavajući revolt što se i nakon šest meseci od održane „Parade ponosa“, grafiti mržnje nalaze širom grada. Samo dan kasnije, brzom akcijom komunalne inspekcije svi grafiti su prekrećeni (NN., 2011: 16, GA., 2011:1). U Beogradu je takođe organizovana i zajednička akcija uklanjanja grafita sa javnih površina koji sadrže neprikladne poruke i pozivaju na diskriminaciju pod nazvom „Tolerancija, pre svega!“. Održana je 8. septembra a akciju je finansijski podržalo Ministarstvo omladine i sporta, u okviru projekta „Mladi su zakon“ koji sprovode Građanske inicijative. Ova akcija je na simboličan način ukazala na potrebu eliminisanja grafita mržnje do kojih je posebno došlo uoči najavljenе Parade ponosa.

Fasada novosadskog omladinskog Centra ispisana je homofobnim grafitima mržnje.⁷ Nakon više od mesec dana od podnošenja ponovljenih molbi i raznih drugih predstavi komunalnoj inspekciji i drugim opštinskim službama Novog Sada pošto je izostao institucionalni odgovor, feministkinje su 26. aprila organizovale javnu akciju uklanjanja grafita mržnje (Fonet, 2011, mart). Gradske vlasti su sve vreme ostale neme, pa je pokrajinski Zavod za ravnopravnost polova u dva navrata, u maju i septembru organizovao akcije krećenja grafita mržnje, pokušavajući da, kako tim akcijama, tako i pratećom medijskom kampanjom, privole gradske vlasti na nastavak daljeg uklanjanja grafita mržnje. Gradska uprava ipak nije promenila mišljenje da grafitima treba da se bave sami stanari, vlasnici stanova u zgradama na čijim su zidovima napisani, a ne gradske komunalne službe, kao da se radi o nekoj samo njima potrebnoj intervenciji npr. o uvođenju ili popravci interfona, menjanju sijalica na ulazu i sl. Zbog toga su Zavod za ravnopravnost polova i Pokrajinski ombudsman u maju 2011 pokrenuli kampanju Mapiranja grafita mržnje u Novom Sadu kojom su apelovali na nadležne inspeksijske organe i policiju da se ovom ozbiljnom problemu suprotstave na odlučniji način, u skladu sa Ustavom, Zakonom o zabrani diskriminacije i ratifikovanim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima (SJ., Danas, 2011:23).

Podstaknuti očito pasivnošću vlasti, u septembru su opet napisani preteći grafiti na zgradi Omladinskog centra CK13 u Novom Sadu. Tim povodom je čak četvrti put tokom 2011. Omladinski centar CK13 apelovao na državne organe, upravu i policiju grada Novoga Sada da istupe sa jasnim stavom prema ovakvim napadima,

---

⁶ Beograd, mart 2011.

⁷ Novi Sad, mart 2011.

kao i da je pronalaženje počinitelaca ovakvih napada apsolutna odgovornost koju MUP ima prema građanima i građankama (Saopštenje, CK13, 2011:septembar). Zbog toga su krajem novembra 2011 u Novom Sadu i funkcioneri dve političke partije LSV i SPO povelili svoju kampanju "Prekrećimo novosadsku mržnju" u nameri da se ne dozvoli bilo kakav oblik mržnje i netrpeljivosti na ulicama grada Novog Sada. U akciji je učestvovalo više stotina građana prihvatajući da takve akcije treba da postanu jedan oblik manifestovanja građanske svesti koja se buni protiv zagađenja sopstvene sredine, u kojoj žive različiti ljudi sa istim motivom - da žive u dobrom i mudrom gradu (Prekrećavanje grafitu, 2011).

Uprkos tome što gradske vlasti Novog Sada nisu prihvatile da je uklanjanje grafita mržnje njihov posao, novosadska feministička akcija, po mišljenju autorke ovog teksta nije bila neuspešna. Grafiti mržnje uglavnom su uklonjeni, neki državni organi i političke partije su mobilisani i motivisani na akcije protiv grafita mržnje, kao i priličan broj građana, a mediji su celoj situaciji posvetili dosta svog prostora, čime se dodatno edukativno delovalo na širenje svesti o neprihvatljivosti grafit mržnje.

Zaključne napomene

Feministički stav prema grafitima mržnje se sastoji u osudi homofobičnih grafita, grafita koji vređaju nacionalna osećanja, koji propagiraju anticivilizacijske i retrogradne ideje i koji pozivaju na linč nekog dela populacije. Nепristajanje na takvu kontaminaciju javnog prostora je deo feminističke političke ekologije, aktivnosti ka njihovoj eliminaciji, korak su ka izgradnji tolerantnog društva, društva koje poštuje različitost. Aktivnosti protiv govora mržnje i grafita mržnje iako se ne bave isključivo ni direktno tipičnim feminističkim temama vezanim za ženska prava i promenu/poboljšanje društvenog položaja žena, predstavljaju značajan doprinos feminističkog pokreta podizanju opšteg kvaliteta življenja u urbanim zajednicama.. Istorijski i programski se bazira na feminističkom odbacivanju kako prevashodno mizoginije, tako i homofobije i nacionalizma iz javnog diskursa, kako i svakog drugog oblika javnog izražavanja mržnje i podsticanja nasilja. Feministkinje ukazuju da je govor mržnje snažno sredstvo za podsticanje linča, diskriminacije, svirepog ponašanja i drugih anticivilizacijskih tekovina a grafiti mržnje samo su njegova podvrsta, jedan od specifičnih vidova njegovog ispoljavanja. Nasuprot tome, feministkinje ukazuju da je potrebno razvijanje kulture tolerancije, solidarnosti i nenasilja, popularizacija i edukacija znanja o ljudskim pravima i jednakim pravima za

sve građane. Poštovanjem i prihvatanjem različitosti stvaramo prostor za život, rad, kreativnost, obrazovanje i zaposlenje, ne dozvoljavajući neistomišljenicima da poremete harmoniju suživota i bogatstvo različitosti. Feministkinje pozivaju da budemo tolerantni i poštujemo različitosti. To znači prihvatiti činjenicu da su ljudska bića prirodno različita u svojim vrednostima, ponašanju, govoru, verskoj i nacionalnoj pripadnosti i da svi imaju pravo slobode mišljenja i da budu ono što jesu (Hadžisalihović, 2012:4).

Apeli na nadležne da uđu u trag organizatorima i pomagačima kampanja mržnje i pretnji nasiljem koja podiže tenzije u društvu i poziva na linč čitavog jednog dela populacije nisu za sada urodili plodom. Prava institucionalna reakcija u vidu sankcionisanja onih koji su u nekoliko navrata poslednjih godina bukvalno preplavili gradove grafitima mržnje, kao i osude te pojave koja bi došla sa svih nivoa vlasti, je za sada potpuno izostala. U međuvremenu se pojedini, nikada uklonjeni grafiti i nalepnice sa sadržajem mržnje još uvek mogu videti na beogradskim, novosadskim, niškim ulicama i trgovima, kao i javnim prostorima drugih gradova, mesecima, praktično sve dok neka feministička grupa ne pokrene sledeću kampanju protiv njih. Odusustvo institucionalne reakcije ne čudi, jer zaista teško da bi do nje moglo doći u situaciji u kojoj je osim uticanja na gradske komunalne službe da redovno neutrališu grafiti mržnje krećenjem još uvek nemoguća osuda npr izvršenog nasilja i otvorenih pretnji nasiljem. Spremnost da se opravda ono na šta grafiti mržnje pozivaju, s poznatim argumentom da su „oni naša deca“, navijači kojima se po pravilu opraštaju mnogo gori nasilni činovi, teško da može da omogući društveni ambijent za sankcionisanje i konsekventno eliminisanje, kako grafiti mržnje, tako i svih drugih.

Summary: Combat hate graffiti as a part of feminist eco agenda

There are presented theoretical grounds of feminist actions against hate graffiti. At the beginning there is analyzed legal background applicable to punish making of hate graffiti. Next is analyzed who are the hate graffiti makes (artists anarchists, haters, manipulated minds) and who stayed behind them. There are mentioned also different effects of hate and fear who are scared and who encouraged by them. Hate graffiti should be interpreted in their context rather than outside. Eco feminist principles of confronting all forms of hate speech lead to concrete actions against hate graffiti. There are commented feminists' actions conducted during 2011 in Belgrade and Novi Sad and their effects are analyzed and compared. Conclusion comprises regret because of still exiting lack of permanent, regular official, institutional reaction against hate graffiti and their makers.

Key words: hate graffiti, fear, contextualization, grounds of eco feminists' anti graffiti activities, actions against graffiti

Literatura

Aleksić Ana, "Priroda i identitet u ekotopijama Ernesta Kalenbaha i Ursule Legvin" Master rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, Niš, 2012.

Badiju Alen, *Pregled metapolitike*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2008, 67-74.

Blagojević Berislav, (2010), „Kulturno geografski aspekt istraživanja govora mržnje na javnim površinama“, u Vejnović D. (prir.), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja str.377 – 387.

Bogdanović Mirjana, „Šta se krije iza jezika?“, *Bilten Rod i bezbednost*, 03 Avgust, 2011

http://www.ccmr-bg.org/upload/document/bilten_rod_i_bezbednost_3.pdf

(Pristupljeno 19 januara 2012.)

Božović Ratko, (2005), „Dijalog u nedostatku dokaza“, u Uljarević Daliborka (ured), *Grupa autora, 21 Priča o demokratiji*, Podgorica, Škole demokratije - Centar za građansko obrazovanje, str.151-161

Deklaracija protiv nasilja, Konferencija za medije, Medija centar u Beogradu, Beograd, 26. oktobar 2009.

<http://www.mc.rs/upload/documents/NAJAVE/2009/26-10-09-Deklaracija-protiv-nasilja-pozivanja-na-nasilje-zlocina-iz-mrznje-i-govora-mrznje.pdf>

(Pristupljeno 19 januara 2012.)

Ekipa „Blica“, Den Tana: Pretili su mi smrću, 15-16 februar, sr. 5

European Court of Human Rights judgment in a case of *Vejdeland and Others v. Sweden

<http://my.ilga-europe.org/sites/all/modules/civicrm/extern/url.php?u=959&qid=26363>

(Pristupljeno 19 januara 2012.)

Fonet, N.S.: „Poruke mržnje na zgradi CK 13“, *B92*, 21 mart 2011

G. A., „Bez grafita“, *Blic - Beograd*, 23.03.2011, str 1

Grahovac Dijana, (2010), „Nacionalna i vjerska mržnja – implikacije na društveno – političku situaciju u BIH“, u Vejnović D. (prir.), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja str. 388 – 399.

Gruhonjić Dinko, Grafiti mržnje ne nastaju spontano, Radio Deutsche Welle, 20. februara 2007.

<http://dinkogruhonjic.blogspot.com/2007/02/grafiti-mrznje-ne-nastaju-spontano.html>

Pristupljeno 19 januara, 2012.

Hadžagić-Duraković I., „Grafiti u (zlo)upotrebi“, *Danas* 9. mart 2012.

- Hadžisalihović Belma, „Multietničnost i različitost“, *Danas*, str. 4, 2. mart 2012.
- Lalić Velibor, (2010), „Paradigma različitosti MI naspram ONI, između nasilja i tolerancije“, u Vejnović (prir), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 23-32.
- Jugović A., „Grafiti između vandalizma i umjetnosti“, *Socijalna misao*, 2007.g , br 3., str. 07-117
- Koković Dragan, Ristić Dušan, (2010), „Nasilje i mržnja kao obrasci normalizacije patološkog“, u Vejnović D. (prir), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str 36 – 44.
- Komlenović Ljiljana, (2010), „Pisanje grafita mržnje kao oblik delinkventnog ponašanja mladih“, u Vejnović D. (prir), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja str. 466-473
- Korak po korak, Izveštaj o stanju ljudskih prava LGBT osoba u Srbiji 2010 godine, Gejstrejt alijansa, Beograd, 2011
<http://www.gsa.org.rs/izvestaji/GSA-izvestaj-2010.pdf>
(Pristupljeno 19 januara 2012.)
- Kresović Tomislav., „Između govora mržnje i slobode govora“, *Politika*, 21. februar 2011
- Kunac Suzana & Sarnavka Sanja, „Ženska“ percepcija medijskih sadržaja, B.A.B.E., Zagreb, 2006
- Metz, Winifred Fordham. "How Ecofeminism Works" 12 March 2008.
<http://www.labris.org.rs/feminizam/kako-ekofeminizam-deluje.html>
Pristupljeno 23 januara 2012
- Milošević Milan, „Vlade na giljotini“, *Vreme*, br. 1102, 14. februar 2012.
- Miljuš Miroslav, (2010), „Govor mržnje i nasilje u sportu“, u Vejnović D. (prir), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja str. 345-353.
- Mišić Milan, „Remont zapada po Fukujami“, *Politika, Kulturni dodatak*, str 7, 11. februar 2012.
- Mršević Zorica., (2011), *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2011, 229 str.
- Mršević Zorica, (2010), „Huškački govor“, *Danas*, 28 septembar.
http://www.danas.rs/danasrs/dijalog/huskacki_govor.46.html?news_id=200276
Pristupljeno 19. januara 2012.
- N.N., „Uklonjeni grafiti“, *Pravda*, 23.03.2011, str. 16.

Pena Uroš, Amidžić Goran, Sladojević Aleksandar, (2010), „Govor mržnje i opasnost po bezbjednost Republike Srpske i Bosne i Hercegovine” u Vejnović D. (prir.), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja str. 241-248.

Prioriteti u oblasti rodne ravnopravnosti tokom danskog predsedavanja EU

<http://www.womenlobby.org/spip.php?article2843&lang=en>

Prevod: M. Mirazic

<http://mrezaew1.wordpress.com/2012/01/14/prioriteti-u-oblasti-rodne-ravnopravnosti-tokom-danskog-predsedavanja-eu/>

(Pristupljeno 14. januara 2012.)

“Prekrečeni grafiti mržnje”, *Danas*, 27. nov 2011

Priručnik za poštovanje 7 standarda javnog života, Komitet pravnika za ljudska prava, Beograd, 2011

Ružić Nevena, “Mediji i govor mržnje: međunarodni pravni okvir”, 18/03/2010, <http://www.media.ba/mcsonline/bs/tekst/mediji-i-govor-mrznje-medunarodni-pravni-okvir>

(Pristupljeno 19 januara 2012.)

Rill Helena, „O toleranciji i govoru mržnje”

<http://www.nenasilje.org/publikacije/pdf/articles/tolerancija.pdf>

(Pristupljeno 19 januara 2012.)

Saopštenje za javnost, septembar 2012, Kolektiv Omladinskog centra CK13

Saopštenje Labris, „Uklonjeni grafiti mržnje u blizini Autokomande“, Beograd, 22.mart 2011.

Simović Hiber Ivana, „Strah od zločina“, *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2-3-2011, str 99 114

S.J. „U gradu mapirano više od dvesta grafita mržnje“, *Danas*, 19. maj 2011, str. 23.

Sturgeon, <http://www.labris.org.rs/feminizam/kako-ekofeminizam-deluje.html>

Pristupljeno 23 januara 2012

Šijaković Ivan, Đukić Nemanja, (2010), „Mržnja kao instrument socijalne kontrole“, u Vejnović D. (prir.), *Govor mržnje*, Banja Luka: Defendologija centar za bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, str. 84-94.

Vesti, Ponovo grafiti na šabačkoj džamiji, RTS 23.02.2011